

DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-273-282

УДК 340.15, 342.1/3, 94(477)

Є. В. РОМІНСЬКИЙ,
науковий співробітник*
ORCID: 0000-0002-0897-0146

**НА ШЛЯХУ ДО ПРИНЦИПУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ:
ДІАЛЕКТИКА ДИНАСТИЧНИХ, ВОЛОДІЛЬНИЦЬКИХ
І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРАВ
(на матеріалах середньовічних
східнослов'янських державних утворень)**

Дослідження зосереджено на питаннях можливості виявлення історичних передумов появи юридичного конструкту «принцип територіальної цілісності» у світогляді середньовічного суспільства. Для цього здійснено аналіз династичних, володільницьких і територіальних прав суверенів середньовічних східнослов'янських державних утворень.

Ключові слова: історія права, східні слов'яни, Київська Русь, Давня Русь, державні утворення, середньовічне право, давньоруське право, міжнародне право, джерело права, нормативний договір.

Rominskyi Yevhen. Towards the principle of territorial integrity: the dialectic of dynastic, possessory and territorial rights (based on materials from medieval East Slavic state formations)

The research focuses on the possibility of identifying the historical prerequisites for the emergence of the legal construct of the principle of territorial integrity in the worldview of medieval society. To this end, an analysis of the dynastic, possessory, and territorial rights of sovereigns of medieval East Slavic state formations was carried out.

Key words: Legal history, East Slavic, Kyivan Rus, Ancient Rus, state formations, Medieval Law, Ancient Rus Law, international law, Source of Law, Legal Treaty.

Актуальність теми. Дослідження будь-яких соціальних процесів має враховувати й висвітлювати ті первинні обставини, які слугували їх появі. Принцип територіальної цілісності хоча і є порівняно нещодавнім теоретичним конструктом, однак важливим є пошук того моменту, коли уявлення про такий конструкт могло виникнути. Оцінка кризи призму сучасного теоретичного знання явищ далекого минулого дає змогу не лише відшукати витоки, перші прояви наукової та світоглядної цікавості до таких конструктів, а й значно розширити історико-правову картину минулого. Відтінити ті явища

* Rominskyi Yevhen, Research Officer

давної повсякденності, які сьогодні випадають з поля зору й часто лишаються поза увагою дослідників.

Постановка питання. Значення принципу територіальної цілісності для сучасної України важко перебільшити. Для його докладного вивчення потрібно визначити передумови його поширення у вітчизняних культурах і державах минулого, а також тяглість історичної традиції.

Мета і завдання. Метою дослідження є аналіз уявлень про сутність суверенної влади у правовій культурі середньовічних східнослов'янських державних утворень у контексті питання державної території. Відповідно завданням дослідження є не пошук якихось ознак можливості пристосування принципу територіальної цілісності для оцінки вітчизняної середньовічної реальності, а спроба оцінити, чи міг виникнути такий концепт у правовому світогляді наших пращурів загалом.

Огляд літератури. Наскільки нам відомо, так питання в літературі, особливо юридичній, раніше не ставилося. Зазвичай вчені обмежуються аналізом догматичних витоків конструкту принципу територіальної цілісності. Світоглядні ж уявлення давніх культур взагалі не часто стають предметом наукового дослідження. Серед сучасних українських дослідників певні питання частково розглянули у своїх працях Л. В. Войтович¹, О. П. Толочко², М. Ф. Котляр, В. М. Ричка³, М. М. Волощук⁴ та ін.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з кількох застережень термінологічного характеру. Середньовічне слов'янство з сусідніми етносами утворило в IX–X ст. на теренах Східноєвропейської рівнини особливий культурний простір. Традиційно його заведено називати Руссю, Давньою Руссю чи Київською Руссю. Однак, на нашу думку, в цьому полягає значне історіографічне спрощення і для більшої відповідності самому явищу слід говорити про східнослов'янський політичний і правокультурний простір. Проте згадані терміни теж живляються як його синоніми.

Друге застереження, яке потрібно зробити на початку нашого викладу, полягає в тому, що хоча в історіографії традиційно закріпився термін «держава» за Київською Руссю, Галицько-Волинською державою, Новгородською республікою тощо, з юридичного погляду державами вони не були, оскільки не мали мінімального набору ознак, притаманних державі. Маємо підкреслити, не саме сучасній державі, а державі як юридичній конструкції. Щонайменше до кінця XIV ст., а на більшості територій і довше практично не було апарату державного управління і відповідної йому податкової системи. Державний апарат у ранніх державах власне і був потрібний для збирання податків, а вже додатково – для виконання інших покладених на державу функцій. З розвитком державного апарату, виокремленням місцевого самоврядування, установленням суспільного контролю над апаратом тощо і відбувається багато в чому еволюція держави від державного утворення до сучасної держави. На певних етапах державний апарат може одночасно бути

й релігійною структурою (часто в давньому світі, у Дворіччі, Єгипті, у державах на теренах сучасної Індії тощо), але він має існувати.

Для східнослов'янських державних утворень навіть існування канцелярії як окремої структури при князі більш-менш впевнено фіксується не раніше XIII ст. Владу князя на місцях здійснювали його родичі чи наближені до нього особи як намісники чи посадники (тут не враховуємо Новгород, де через еволюцію політичного життя XIII–XIV ст. могли бути обидві «посади»). Князь розсилав намісників до усіх підвладних собі «городів» (саме таким було це давньоруське слово і з огляду на важливість точності розуміння явищ буде некоректним замінювати його тут на «місто»), де вони мали представляти князя й виконувати його функції, власне бути на місці князя за його відсутності. Передусім вершити суд, приймати платежі для князя та забезпечувати захист. Для якихось надзвичайних ситуацій князь чи намісник за межами городів, де вони перебували, могли спрямувати особу зі свого оточення – «отрока» (людина з оточення, яка ще не досягла статусу «муж», іноді вживають ототожнення член дружини, але це явне спрощення) чи дворянина (людина з двору, член оточення). В актах і наративах іноді згадані конкретні особи двору, «мечник» (меченоша), «чашник», але це в будь-якому разі ті самі особи княжого двору.

Тут треба зазначити й те, що так само як не було державного апарату, не існувало й певної системи податків. З актів таких, як уставний запис до Смоленського церковного уставу, також відомого як Уставна грамота Ростислава Мстиславича (XII ст.)⁵, Туровський уставний запис (XIII ст.)⁶, запис «Про точне срібло» (XIII–XIV ст.)⁷, а також з міжнародних договорів (XII–XIV ст.), знаємо, що власне податків було всього кілька й збиралися вони з торгових людей за певні дії (продаж певних видів товарів, переплавлення срібла тощо). Від громад, якими правив князь, він отримував щороку певну записану суму грошей («уроки», «даро», «почестьє» тощо). Незрозумілою є ситуація зі згадками наративів і берестяних грамот про «подимне» і «поральне», кому, за що і коли вони сплачувалися. Щонайменше можна констатувати, що навіть наприкінці XIV ст., після цілого століття виплати монгольських виходів, що супроводжувалися й описами населення, і запровадженням баскаками систем обліку, все одно навіть важливі збори могли передбачати однакову суму з абстрактної «деревні». Нічого навіть віддалено схожого на подушні, ремісничі, поземельні тощо податки середньовічної Західної Європи в документах східнослов'янських державних утворень не фіксується.

Власне з огляду на наведене потрібно констатувати, що примітивність княжого апарату управління, коли усі функції мали виконувати князь, його родичі та люди його двору і дружина, унеможливлювала виникнення податкової системи. Посадовців не було без податків, а без посадовців неможливо податки збирати й обліковувати. Ця проблема у міру вдосконалення держави як інституції проіснує в державах на місці колишніх східнослов'янських дер-

жавних утворень ще дуже довго і даватиметься взнаки і в XVI ст. (та ж сама спроба реформи через «Уставу на волоки» у Великому князівстві Литовському), і в XVII ст.

Тому далі йдеться саме про східнослов'янські державні утворення – князівства. Хоча цей термін теж дещо вразливий, оскільки територія, де правив князь, не мала окремої суб'єктності й її склад цілком залежав від особи правителя – князя. Князівство не мало кордонів, не мало певної структури, це лише певна кількість городів, а також їх пригородів та сільських околиць, що були пов'язані з цими городами і пригородами, як тоді казали, – «тягнули до них».

Якщо відкрити сучасну мапу, на якій зображена Київська Русь XI–XIII ст., то побачимо велику пляму, що охоплює значну частину Східноєвропейської рівнини. Якщо ж відкрити спеціальну археологічну мапу з позначенням давньоруських городищ, то на цьому ж просторі розміститься щонайменше 1300 позначок⁸. Це дуже багато, але незрівняно з простором. Слід усвідомлювати, що єдине, чого в Давній Русі було вдосталь, так це землі. А точніше – лісу. Тодішня межа лісостепу та лісу проходила приблизно по лінії м. Київ, що власне цілком пояснює, чому саме це місце, фортеця на межі лісу, стало центром усього східнослов'янського культурного, а в нашому разі – політичного й правокультурного простору. Рух на південь – це насамперед рух побудови оборони проти кочових навал, але це також вимушений рух за орною землею і за степами для випасання табунів. Землі Русі не були багаті орними площами, це Погориння, на межі Волині та Галицьке і Володимиро-Суздальське опілля, що давали змогу забезпечити відносно високу щільність населення. В інших випадках це або порівняно вузькі смуги біля річок і озер, або землі на півдні, що постійно перебували під загрозою Степу, такі як Курське Посейм'я, Київське Поросся, землі Переяславського князівства чи землі численних князівств на Поділлі. Ця південна колонізація була дуже рухливою й залежала від балансу сили в Степу. Так було як у долітописний час, коли рух на південь спинили авари, а по них – булгари, так і у Високому Середньовіччі, коли половецька, монгольська чи кримська могутність кляли край цим процесам. Адже там, де український козак ставив свої паланки в «Дикому полі» XVII ст., у середині XV ст. були «Семенові землі», підвладні київському князю Семену Ольельковичу, що охоплювали усе південне Правобережжя Дніпра аж до Одеси, а на Лівобережжі сягали р. Самари.

Боротьба за південь, за степ – це боротьба за орні землі і пасовища, за простір для сільського господарства. Водночас абсолютна більшість теренів під рукою князів Рюрикового дому перебувала в зоні суцільних лісів. Це був важливий фактор, що формував місцевий промисловий, аграрний, а водночас і політичний та правокультурний простір. Величезний лісовий простір з украй низькою щільністю населення, який і до того ж практично не мав шляхів сполучення. Римська імперія, яка обдарувала Західну та Південну Європу

своїми дорогами, що проіснують як головні транспортні артерії ледь не до кінця Середньовіччя, не дісталася до теренів, де постануть східнослов'янські державні утворення. Основними комунікаціями були річки та нечисленні лісові дороги.

І в цьому просторі постійно тривала колонізація з метою зайняти нове, краще місце: де більше луків (а це було найважливіше для тодішнього життя), де кращі лови (адже лісове господарство в основі своїй – це добування лісового звіра), де краще рибальство, де кращі ділянки лісу для випасання свиней чи розведення бджіл тощо. Так, від городу в різні сторони, уздовж річок, струмків, у напрямі озер чи навіть на водорозділах починають тягнутися маленькі маєтки-села⁹. Поступово на місці деяких з них «зрубають» за наказом князя город і процес відбувається знову. Адже супутникової мапи в людей того часу не було, часто відбувається так, що на гарних територіях поселення та гради, що «тягнуть» до різних столів, починають перемішуватися. Це змішування типове для усіх теренів східнослов'янських державних утворень, хоча добре в джерелах воно зафіксоване переважно на північних околицях, адже подалі від політичного й культурного прогресу триваліший час зберігалися в традиційному форматі.

Наявність, з одного боку, перемішаної «прикордонної смуги», а з іншого – великих нежилых просторів між городами сформувало особливе розуміння кордону як межі та рубежу. Ми вже спинялися на цих поняттях раніше, тому лише зазначимо, що рубіж міг бути і фізичним кордоном, але головним був саме кордон просторовий, межа, тобто ті межі, куди сягає влада конкретного князя¹⁰. Тому в княжих уставах, зокрема і у Руській Правді, переважно натрапляємо на вказівку на межу, тобто простір, за який не сягає влада князя і особа має за межею діяти особливим чином (той самий звід до межі). Натомість справи фізично покордонні мали бути предметом розгляду напів-третейських сумісних судів, де судьями були особи, призначені від тих, хто мав владу над сторонами у спорі.

Вже тут стає зрозумілим, що винесена в назву проблема принципу територіальної цілісності навряд чи могла бути досягнута в межах світогляду людей східнослов'янського політичного і правокультурного простору. Територія – річ динамічна, вона може не мати кордону взагалі, бо він десь там у «дебрянському» лісі, вона може сьогодні бути під владою князя, а завтра змінитися під впливом чергової уособиці, нападу Степу чи навіть мору. Адже якщо немає людей на певній території, то на неї й не може поширюватися влада князя, адже як немає людей, то немає й поселень, що «тягнуть» до городів князя. Археологія яскраво розкриває, як цілі групи городів зникали на певному етапі й далеко не завжди і часто не там самовідновлювалися. Навіть у меншому масштабі, приватно-публічних володінь окремих власників, проблема власності щодо «пустинь», тобто закинутих маєтків, є вкрай дискусійною у праві північної частини східнослов'янського політичного і правокультурного простору навіть у XVI ст.

На це накладалася подвійна проблема княжої влади, а саме змішання і конфлікт прав династичних, тобто як представника княжого роду та прав володільницьких, тобто прав князя як власника певних маєтностей. За замовчуванням права князя є абсолютними, оскільки він належить до княжого роду. Не обов'язково до родини Рюрика, як знаємо не лише литовських князів, до того ж не лише Гедиміновичів, адже то й же псковський князь Довмонт не його роду, а й загалом до монарших родин (Угорщини, Польщі, згодом – Данії). Натомість боярин, навіть родовитий, стати князем не може! Це уявлення про особливу сакральність монарших родин традиція північної частини східнослов'янського політичного і правокультурного простору збереже надовго і в середині XVI ст. цар московський, відверто периферійний тоді правитель, вважав за нормальне критикувати новообраного шведського короля за його немонарше походження. На узбіччі прогресу традиція трималася особливо міцно.

Важливо, що ця особливість князя поширюється на усю його діяльність. Він править. Тобто будь-які його піддані, жителі будь-якого маєтку, який йому належить, це його люди і він ними править. Це було цілком логічним і зрозумілим. Але це є унікальною рисою саме східнослов'янського політичного і правокультурного простору, що зумовлено відсутністю впливу римського спадку. Вся інша середньовічна Європа сприйняла ідею поділу влади на публічну та приватну. І монарх десь володар публічний, а десь – приватний. Звісно, це не стосується самого правителя, але цілком – членів його родини. Навіть у Німеччині, де в ряді територій усі представники панівного дому вважалися рівними (у Баварії, у Померанії тощо), було чітке розмежування власності публічної і приватної. І цього не було на Русі.

На це накладалася проблема особливої спадковості. Влада переходила не від батька до сина, а від брата до брата і далі до дітей старшого брата. Друга важлива риса спадковості – дідичність. Онук міг спадкувати за обома своїми дідами, але лише у випадку, якщо його батько не помер раніше діда. Це разом закладало основу вкрай нестійкої політичної ситуації між князівствами східнослов'янського політичного й правокультурного простору, але натепер про інше.

Типовий князь Рюрикового дому за життя батька встигав посидіти на кількох столах як його намісник. Потім, якщо батько жив довго, отримати стіл у родових володіннях. По смерті батька князь рухався від столу до столу і в разі доброго міцного здоров'я та доброї вдачі міг посісти і найвищий родовий стіл, і навіть сісти в Києві. Загалом за пів століття князь міг змінити до десятка столів. Особливо це було поширено у XII–XIV ст.¹¹ Хоча на периферії могло тривати й довше. Так, у Московському князівстві ця традиція дотяглася до XV ст., а відмова від неї призвела до нищівної братовбивчої війни, що тривала кілька десятиліть.

Тож князь у середньому обіймав певний стіл приблизно 4–7 років, проте міг змінити стіл і кілька разів на рік. За таких умов постає важливе питання

про те, а з яких власне коштів жив князь? За які кошти годував двір у кілька десятків мужів і дружину, якою б малою вона не була, але це сотні осіб?

Тут слід повернутися на початок до пояснення, чому князівства – не держави. Якби перед нами була держава, то податки збирали б посадовці, вони б утримували й наповнювали скарбницю тощо. Один князь вибув, а інший – став на утримання. Але нічого цього немає. Тож, якщо князь мирним чином отримує новий стіл, йому потрібно буде розсилати в городи намісників, знайомитися зі справами. А збори сплачували раз на рік, доля князя Ігоря, який сходив у полюддя двічі, дарма на початку літопису вписана. Відповідь на цю складну ситуацію насправді проста й добре відома вченим. Уявлення про княже господарство на сьогодні помітно кращі, ніж про двір князя. Так, у літописі чимало знаходимо згадок про господарську діяльність князів: вони володіли селями, промислами (згодом вони отримують назву «путі», це лови, бортництво тощо), їх люди займалися скотарством (стада коней згадані в першу чергу) тощо. Крім того, князі особисто засновували городи. Можна згадати Повчання Володимира Мономаха, де чимало слів цьому присвячено¹². І робили вони це усе щоразу, переходячи на новий стіл. Водночас маєтки і городи, створені ними на попередньому столі, лишалися за ними. Так само вони успадковували маєтки і городи від батьків. Іноді завдяки таким наданням чи спадкуванням городи отримують перші звістки в літописах. На прикладі Новгороду знаємо, що місцеві еліти могли виступати проти того, щоб князі засновували в їх межах маєтки чи «рубали городи», а також вимагали продавати чи забирали город – коли князі мали йти. Навряд чи це зумовлено виключністю політичних еліт Новгороду, скоріше нашим знанням сприяє значно краще збереження місцевого актового та літописного масиву.

Але, як зазначалося вище, князь завжди князь. Отже, переходячи на інший стіл, він лишався джерелом публічної влади для своїх підданих у поставлених маєтках. Чи не з цим слід пов'язувати застереження Данила Заточника не ставити села поряд з селом княжим¹³ – князь змінить стіл, а тун його лишиться і подальші конфлікти між селянами можуть стати конфліктом публічним міжкнязівським, де немає де шукати захисту.

Князі вільно продавали й передавали свою власність. І сьогодні не можна часто сказати, де це їх, так би мовити, родинна власність, а де – публічна від посідання столу. І ту, і ту власність князі розглядали однаково, що викликало конфлікти з місцевими елітами добре описані в тому ж новгородському літописанні.

Така ситуація проіснувала до середини XV ст. Поступово княжі володіння ділилися, переходи ставали рідшими. Південні й західні землі дедалі більше потрапляли під впливи європейського правокультурного простору, що значно посилилися від початку XV ст. Проте погляди князів на свої князівства як свою власність лишалися стійкими і тут. У конфлікті між різними елітами Великого князівства Литовського виникає практика від'їздів, тобто переходу князів з усіма своїми землями і маєтками, під руку великого князя

московського. Остання така акція відбулася наприкінці XV ст. і привела до приєднання до Москви величезних територій аж до Дніпра. Вже тоді відзначалося абсолютне неприйняття таких дій з боку литовського уряду – еліти й правителі, що здобули освіту в європейській традиції ще й під впливом молодого гуманізму раннього Відродження, просто не могли сприйняти такі «застарілі» уявлення про права бодай і титулованих, але підданих.

Висновки. Жодного разу вище не був використаний термін «територіальні права», винесений у назву статті. Бо власне для вітчизняного середньовіччя територіальні права при описі державних утворень є абсолютною умовністю. Є простір, на який поширювалася влада князя, пов'язана з особами та населеними пунктами. Цей простір і визначав територію. І хоча в певних випадках можна вести мову про конкретні територіальні межі і відповідно права, це лише особливий випадок, що відтіняє загальну картину. Лише під впливом європейської традиції, просвіти що її несла гуманістична освіта Відродження, відбувається зміна правового світогляду і в суспільстві, передусім у освічених елітах починає формуватися ідея концепту єдиної території та принципу територіальної цілісності.

Цей стислий виклад є переважно вступом для наступних досліджень. Так, не набула висвітлення проблема територіальної власності церкви, передусім монастирів, що було важливим фактором досліджуваної доби. Оминули й проблему княжого ізгойства та боротьби з ним. Лише побіжно згадали усобиці та ті юридичні засоби, якими пробували їм протистояти. Все це дає простір для подальших досліджень цієї проблематики.

1. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с. 2. Толочко А. П. Очерки начальной Руси. Киев; Санкт-Петербург: Laugus, 2015. 336 с. 3. Котляр М. Ф., Ричка В. М. Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. / НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. 357 с. 4. Волощук М. Князь і король Данило Романович у житті міста Галича XIII сторіччя. *Галич: збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2017. Вип. 2: До 650-ї річниці магдебурзького права в Галичі. С. 127–146. 5. Древнерусские княжеские уставы. XI–XV века. Москва: Наука, 1976. С. 146. 6. Там само. С. 199–200. 7. Милов Л. В. Закон судный людем на Руси. Милов Л. В. *Исследования по истории памятников средневекового права: сб. статей*. Москва: РОССПЭН, 2009. С. 6–26. 8. Куза А. В. Древнерусские городища X–XIII веков. Свод археологических памятников. Москва, 1996. 256 с., вкладная карта. 9. Ясинський М. М. «Село» и «вервь» Русской правды. *Антологія української юридичної думки: у 6 т.* / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І. Б. Усенко та ін.; відп. редактор І. Б. Усенко. Київ: Юридична книга, 2002. С. 258–277. 10. Ромінський Є. В. Юридичне розуміння кордонів у міжнародних договорах і правових текстах Давньої Русі. *Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Вип. 35. До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 1949–2024. 2024. С. 306–314. 11. Войтович Л. В.

Зазначена праця. **12.** Библиотека литературы Древней Руси. Т. 1: XI–XII века. Санкт-Петербург: Наука, 1997. С. 456–475. **13.** Библиотека литературы Древней Руси. Т. 4: XII век. СПб.: Наука, 1997. С. 268–282.

References

1. Voitovych L. V. Kniazivski dynastii Skhidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealohichne doslidzhennia. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2000. 649 s. [ukr].
2. Tolochko A. P. Ocherki nachalnoi rusi. Kiev; Sankt-Peterburg: Laurus, 2015. 336 s. [rus].
3. Kotliar M. F., Rychka V. M. Kniazhyi dvir Pivdennoi Rusi X–XIII st. / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 2008. 357 s. [ukr].
4. Voloshchuk M. Kniaz i korol Danylo Romanovych u zhytti mista Halycha KhIII storichchia. *Halych: zbirnyk naukovykh prats / za red. M. Voloshchuka*. Ivano-Frankivsk: Lileia NV, 2017. Vyp. 2 : Do 650-yi richnytsi mahdeburzkoho prava v Halychi. S. 127–146. [ukr].
5. Drevnerusskie knyazheskie ustavi. XI–XV veka. Moskva: Nauka, 1976. S. 146. [rus].
6. Tam zhe. S. 199–200. [rus].
7. Milov L. V. Zakon sudnii lyudem na Rusi. Milov L. V. *Issledovaniya po istorii pamyatnikov srednevekovogo prava: Sb. statei*. Moskva: ROSSPEN, 2009. S. 6–26. [rus].
8. Kuza A. V. Drevnerusskie gorodishcha X–XIII vekov. Svod arkhelogicheskikh pamyatnikov. Moskva, 1996. 256 s., vkladnaya karta. [rus].
9. Yasinskii M. M. «Selo» i «verv» Russkoi pravdi. *Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. V 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. T. 2: Istorii derzhavy i prava Ukrainy: Russka Pravda. / Uporiadnyky: I. B. Usenko ta in.; Vidp. redaktor I. B. Usenko*. Kyiv: Yurydychna knyha, 2002. S. 258–277. [ukr].
10. Rominskyi Ye. V. Yurydychne rozuminnia kordoniv u mizhnarodnykh dohovorakh i pravovykh tekstakh Davnoi Rusi. Pravova derzhava. Shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Vyp. 35. Do 75-richchia Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. 1949–2024. 2024. S. 306–314. [ukr].
11. Voitovych L. V. Zaznachena pratsia. [ukr].
12. Biblioteka literaturi Drevnei Rusi. T. 1: XI–XII veka. Sankt-Peterburg: Nauka, 1997. S. 456–475. [rus].
13. Biblioteka literaturi Drevnei Rusi. T. 4: XII vek. SPb.: Nauka, 1997. S. 268–282. [rus].

Rominskyi Yevhen. Towards the principle of territorial integrity: the dialectic of dynastic, possessory and territorial rights (based on materials from medieval East Slavic state formations)

Although the principle of territorial integrity is a relatively recent theoretical concept, it is also important to search for the moment when the idea of the such a construct could have arisen. Assessment through the prism of modern theoretical knowledge of the phenomena of the distant past allows not only to find the origins, the first manifestations of scientific and ideological curiosity about such constructs, but also to significantly expand the historical and legal picture of the past. To highlight those phenomena of ancient everyday life that today fall out of sight and often remain beyond the attention of researchers. The task of the study is an attempt to assess whether such a concept could have arisen in the legal worldview of our ancestors.

The primitiveness of the princely administration, when all functions were to be performed by the prince, his relatives, and the people of his court and retinue, made it impossible for a tax system to emerge. This problem, very slowly, as the state as an institution improved, would persist in the states on the site of the former East Slavic state formations for a very long time to come.

This was compounded by the double problem of princely power, namely the confusion and conflict of dynastic rights, i.e. as a representative of the princely family, and possessory rights, i.e. the rights of the prince as the owner of certain estates. By default, the rights of the prince are absolute, since he belongs to the princely family. These features were reinforced by the tradition of inheritance of power from brother to brother and then to the children of the elder brother. The second important feature of inheritance is heredity. A grandson could inherit from both his grandfathers, but only if his father did not die before his grandfather. A typical prince could change up to a dozen tables in half a century.

The ideas about the princely economy today are noticeably better than about the prince's court. Thus, in the chronicle we find many references to the economic activities of the princes: they owned villages, industries; their people were engaged in cattle breeding, etc. In addition, the princes personally founded vegetable gardens. Moreover, they did all this every time, moving to a new table. At the same time, the estates and vegetable gardens created by them on the previous table remained with them. Similarly, they inherited estates and gardens from their fathers. The princes freely sold and transferred their property. And today it is often impossible to say where it was their family property, and where it was public property from the table. The princes considered both properties equally, which, however, caused conflicts with the local elites, which are beautifully described in the Novgorod chronicle.

This situation lasted until the middle of the 15th century. Gradually, the princely possessions were divided, and transfers became less frequent. The southern and western lands increasingly came under the influence of the European legal and cultural space, which significantly intensified from the beginning of the 15th century. However, the princes' views on their principalities as their property remained stable here as well. Only under the influence of the European tradition, the enlightenment brought by the humanistic education of the Renaissance, does the legal worldview change and in society, primarily among the educated elites, the idea of the concept of a single territory and the principle of territorial integrity begin to take shape.

Key words: Legal history, East Slavic, Kyivan Rus, Ancient Rus, state formations, Medieval Law, Ancient Rus Law, international law, Source of Law, Legal Treaty.